

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

КОЛІЇВЩИНА

В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДО 1841 Р.

Handwritten signature or mark.

132824

ЛЬВІВ, 1910.

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

КОЛІЇВЩИНА

В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДО 1841 Р.

~~132824~~

~~132821~~

ЛЬВІВ, 1910.

1.20

B 2700

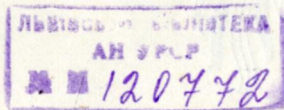
и 1789

III
и. 120772

Відбитка із „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Коли звертаємо увагу на коліївщину в польській літературі до 1841 р., себто до появи Шевченкових „Гайдамаків“, то поза мемуарами в прозі і в стихах (видаваними що-йно з кінця 40-их рр. ж. ст.) і поза дрібними споминами очевидців (розсіяними принагідно по описах ріжних подорожий по Україні) бачимо лиш ті твори, що на них від давна вже вказує дослід Шевченкової творчости, твори Гоциньського і Чайковського. Майже не добачуємо вже поеми Ал. Грози п. з. „Pierwsza pokuta Żelizniaka“, оголошеної вчаси вже на початку 1841 р. в виленськїм альманаху „Rusalka“, в цілости в виленськїм виданю поезій Грози з 1843 р., а опертої не тільки на мемуарах Кребсової і Ліпомана ¹⁾, але й на оповіданях 90-літнього вербовецького пасічника. Не дивниця, що зістають ся незнані для нас подібні писаня инших авторів тої-ж ранги, що Гроза, а ранших і від Грози і від його попередника в літературі коліївщини, Гоциньського. Вони, забуті нині навіть істориками польської літератури, заслугують на нашу увагу тим більше, що між ними стрічаєть ся й авторів з поглядами на коліївщину відмінними від погляду Гоциньського, а зовсім близькими до погляду Шевченка. Коли Гоциньський дивить ся на діла ватажків коліївщини,

---

¹⁾ Спомини Кребсової були для Грози вже в 1840 р. доступні завдяки виданю Рачинського. Статю Ліпомана чи, як каже Ів. Франко, псевдо-Ліпомана, знав Гроза ще перед виданем Рачинського з 1842 р., бо посідав її в якійсь копії, дещо відмінній від копії Рачинського, і видрукував ту копію в своїм альманаху „Rusalka“ теж 1842 р.

як на акти приватної пімсти за особисті кривди, при чім ті особисті кривди під впливом романтизму являють ся єдино в формі потоптаної любови, то такі погляди не лиш перед Гощиньским вже виявляють ся, але й дуже рано стрічають ся з протестом, не слабшим від протесту Шевченка.

З погляду на артистичну вартість хіба погноєм того ґрунту, що з нього виріс „Zamek kaniowski“ Гощиньского, можна назвати писаня в часів коліївщини Яна Каміньского, Стефана Вітвіцького і Станіслава Яшовского.

Фр. Ксав. Влогніцький в своїм „Rocznik-u teatru polskiego we Lwowie“ з 1823 р. зазначає виставу перерібки Кернерової драми „Hedwig“ п. з. „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie“. Грали її у Львові 20 грудня 1819 р. Стан. Пепловський в своїм „Teatr-i polsk-im we Lwowie“ каже, що вона належала до тих театральних пєс, котрі удержали ся найдовше в репертуарі. Видко, була одною з найліпших в тім часі. Виходило-б воно і в рецензії оголошеної у львівським літературно-науковим видавництві Вал. Хлендовского, в „Pszczol-i Polsk-ii“ з 1820 р., де сказано: Pomiedzy sztukami na polskim teatrze we Lwowie wystawianemi chlubne zajęła miejsce „Helena czyli Haydamacy na Ukrainie“, drama we 3 aktach, podług Körnera „Jadwigi“ przez I. N. Kamińskiego przerobione i do zdarzeń w r. 1768 zastosowane“. Друком того твору не оголошено. Та вже на основі змісту Кернерової драми можна зміркувати, який може бути зміст драми Каміньского. В ній spiritus movens — любов. Се, що в Кернеровій драмі дієть ся на границі Італії, Каміньский переніс на Україну; замість Цанаретів, Льоренців ужив „зручно“ — як висловлюєть ся анонімний рецензент — „памятних жостокостю гайдамаків. Героєм зробив Іонту. От і все, що можна поки-що знати про найранший твір з подій коліївщини в польській літературі, котрий майже десятком літ випередив поему Гощиньского. Сам факт, що вихідним пунктом для Каміньского при писаню драми про гайдамаків була Кернерова драма, вказує, що гайдамаччина була для нього чимсь другорядним, чимсь подиктованим з боку. А ми знаємо, коли то особливо драматургіи все і всюди радо пишуть під диктоване. Тоді саме, коли воно може зробити касу, коли того вимагає публіка для своєї якоїсь моди. Під впливом сильно розбудженого національно-історичного духа, на початку ХІХ в. в Польщи, стала скоро й ціла польська література поклонятись моді історичности. Не вистало вже написати щось сензаційне. Треба було сензацію вбрати

в історичну шату, по можності в людову, відповідно тим новим поглядам, котрі зневолювали вже не в історії одної шляхти бачити історію народа. Ось чому й Каміньський, хоч і шукає передовсім сензації, все таки починає вже оглядатись за сензаціями ближніми, з польської історії, людовими.

Без всякого вьяснюваня мотивів коліївщини, а тільки як вибух злочинців уявляє собі її поет Ст. Вітвіцький:

Hej! za siekiery, za noże!
 Dwory w popiołach zawalić,
 Lachów, Żydów, w Imie boże
 We krwi topić, w ogniu palić.
 Pijcie wódkę, pijcie piwo —
 Na rzeź, na rzeź, dalej, żywo!

Bóg was wzywa, Gonta każe,
 Nie szcędźcie starców, ni dzieci;
 Ten się dziś zuchem okaże,
 Kto pierwszy za mną poleci.
 Wypiliście wódkę, piwo —
 Na rzeź! na rzeź, dalej, żywo!

I rwie się opila tłuszcza,
 Chwytają palki, topory,
 A Gonta ciągle poduszczą.
 Lecą wpadają na dwory —
 Hura! hura! i znów lecą,
 Broczą noże, pożar niecą.

І так було-б дальше, коли-б Вітвіцький дальше мав охоту говорити про гайдамаків. На щасте, поема його п. з. „Sluga i Pan“, котра наведеними трома строфами починаєть ся, має на цілі виказати, що в часі коліївщини були на Україні й „порядні“ люди, які спасали загрожених гайдамацьким ножом і пожегом. Отже й оповідаєть ся дальше, як панський слуга Іжегорж спасає перед гайдамаками малого панського сина з нараженем власного житя, за що панич, ставши пізнійше паном, витягає Іжегоржа з води, в котрій Іжегорж принадком мало-що не втопив ся. З подібним іділічним фактом можна здибати ся і в пізнійшій поемі Грози п. з. „Śmieciński, powieść szlachecko-ukraińska“ (Житомир, 1860), де ролю Іжегоржа грає й жінка Гюнти. І в примітках до сього твору Гроза, помітивши, що початок і розширене коліївщини вийшли з усякою певністю від

ріжних гільтаїв, та що до неї уцтиві господарі не належали, подає факт анальоїчний до факту з поеми Вітвіцького: „Matka moja i jej rodzony brat Wincenty Korczyński, winni byli swe życie poddanemu ze wsi Sabarówki. Rodzice ze starszemi dziećmi wyjechali do krewnych na Podole, maleńkich dzieci zabrać z sobą nie mogli, przyjął je w opiekę Mielnik i przez cały czas na futorze przechowywał, aż doczekał powrotu rodziców i zdrowe dziatki im oddał“.

Легко вгадати, в якій духовій атмосфері міг вродити ся іділічний міраж Вітвіцького. Се була атмосфера, пересякнена оптимістичною вірою в український народ, тою вірою, з якою приготовлювано поветанє з 1830/1 р. Се була та сама атмосфера самообдурюваня, з якої вийшов і найзамітніший поет її — Тома Падура. Все, що вірі в український народ могло перечити, було ділом гільтаїв, опришків, а не уцтивих людей. Таким ділом була й коліївщина. Вітвіцький про гайдамаків говорить зовсім таксамо, як говорять найтенденційніші мемуари про коліївщину.

Поема Вітвіцького появила ся в книжці „Ballady i Romanse“ т. I (Варшава, 1824)¹⁾. Міцкевич, одержавши один з перших примірників тих балад і романс, висловив ся про них так, що Вітвіцький казав цілий наклад знищити. Перед загладою спасли ся лиш примірники пренумераторів, що й належать нині до бібліографічних рідкостей. З огляду на се варто занотувати, що в тім самім першім томі балад і романс побіч більше знаної балади „Wieczór Sgo Andrzeja“ (схожої з „Свѣтланой“ Жуковського і її українською перерібкою Боровиковського) є й романс „Maciej, albo Miłość pieniędzy“, з котрої перерібку п. з. „I старому придасть ся школа“ подав М. Устиянович як свою оригінальну поему.

В 1826 р. у Львові появили ся в трох томиках „Zabawki Rumotwórcze“ Стан. Яшовского. З інтересного для нас матеріялу, крім фантастичної „драматичної повісти“ стихом з часів княжого Перемишля (в II т.) п. з. „Rozwida“, переробленої по українськи І. Озаркевичем 1852 р., подибуємо в III т. не менше фантастичну поему в 3 піснях, написану 1825 р. п. з. „Наудамасу“.

Поема має такий епіграф з Міцкевича:

¹⁾ Другий том появил ся в Варшаві 1825 р.

От lepiej pióro wezmę i śród ciszy,
Gdy się bez ładu myśl płacze,
Zacznę coś pisać dla mych towarzyszy,
Zacznę, bo nie wiem, czy skończę.

Яшовський зачату поему таки скінчив, а ціла вона своїм змістом засвідчує лиш те одно, що повстала в автора тогді — „gdy się bez ładu myśl płacze“.

Запорожці чи гайдамаки — бо се в автора, як сам він в нотці внясює, одно ¹⁾ — йдуть походом на замок польського гетьмана над Дніпром. В замку гетьмана нема власне; виїхав до Варшави. Коли часть напасників рабує, а часть мордує, один Стефан по лицарськи оборонює гарну гетьманівну, проколюючи ножакою навіть власного товариша. Перед гетьманівною визнає він:

„Każdą bym z takim obraniał zapalem,
Która pod ciosem przemocy upada“.

Та з дальшого зараз-же виходить, що хйба не єдино лицарський обовязок руководив Стефаном. Слово по слову і він з гетьманівною договорюєть ся до того, що вона згоджуєть ся пересидіти з ним разом лиху годину в гробівци замку. Розумієть ся, що тут-же для такої приемности Стефан відразу вирікаєть ся всіх, що з ними прийшов.

Młodzian przy Emmie zapomniął o wszystkim,
O stępach, koniu i mieszkańcach Siczy,
Szedł, dokąd wierna miłość go wzywała,
Dokąd mu piękna Polka przewodniczy,
Tak ona odtąd wołą iego chwiała,
Jak wiatr iesienny drzącym chwieie listkiem.

Вже з того можна-б догадуватись, що той Стефан то якась заморська птаха, що хйба припадком опинила ся в Січі. Потверджує се і його сповідь перед Еммою. З неї довідуємось, що він тратячи в часі якогось козацького нападу батька і волю, дістав ся на Січ, де й виховував ся. Чого він про себе не вмів повісти, те знати-ме ліпше батько Емми, що приїде за дочкою до сестри, в котрої Емма зі Стефаном перебувають після відходу Запорожців. От він і приїхав. З'їхалось і сусідство. Підчас

¹⁾ В иншій нотці такий-же курйоз: хочачи в своїй безженности множитись, вони діти крадуть!

бенкету гетьманський теорбаніст виступає з піснею зложеною в порозуміню з гетьманом. Як пісня співака в Шілдеровій балладі „Граф з Габсбурга“, так і та пісня теорбаніста відкриває тайну. Всі довідують ся, що Стефан то не аби що, але правий син убитого козаками мечника. Після того не лишало ся ніщо більше, як лиш поблагословити Емму зі Стефаном на щасливе супружнє житє.

Яшовському так, як і Камінському, очевидно, на правді теми не залежить. Йому все одно, чи він пише про гайдамаків, чи про Запорожців. Аби тільки наплутати щось сензаційне. А що в його часах до улюблених сензацій належали відкриваня благородних душ між опришками, от він і пустивсь на давно утоптану літературну стежку, може і під впливом Камінського.

Зміст поеми Яшовського повинен вистати вже й за критику її. Таксамо, як з коліївщиною, могла-б вона бути звязана і з історією американських Індіан. В куні з драмою Камінського і поемою Вітвіцького вона може хіба послужити до оціненя тої висоти, на якій з'умів поставити свою поему Гоциньский. Як добре знану, можемо оставити її на боці.

Безпосередно за поемою Гоциньського виявляє ся у Львові, 1832 р. з друкарні П. Піллера: „Wanda Potocka czyli schronienie w lasku ś. Zofii, wielkje melodrama wojenne ze śpiewkami i tańcami. Rzecz i muzykę napisał Michał Suchorowski“. В передмові Сухоровский покликуєть ся на Тадея Тульє¹⁾, Іларія Сіньо і інших, як на живих ще свідків львівської події, що лягла в основу його сценічного твору, цитуючи в примітці й друкovanі і рукописні жерела. З друкovaných крім публікацій Екля, Гоппе, Макулського й Ходинецького знає він і Міцкевичів сонет „Grób Potockiej“ і поему Гоциньського; в рукописній — лиш василіянську у Львові, імовірно ту з Кристинополя, що містила в собі мемуари о. Сорочинського, приготовані до друку Л. Зелінським вже в 1837 р. Схарактеризувавши цілу коліївщину так, як характеризували її польські реляції, автор мьєлодрами пише:

„Trzydzieści tysięcy uzbrojonych hajdamaków, krwią i spustoszeniem grożących przechodziło z Ukrainy na Wołyń i Podole. Książę Czartoryski, hetman Branicki, a na ostatek regimentarz Józef Stepkowski rzadką zręcznością i śmiałością buntury te rozproszyli i zupełnie po-

¹⁾ Про Т. Тульє і його рукописні мемуари гл. St. Schnür-Pepłowski: *Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa (1772—1858)*, Львів 1896, ст. 323.

skromili. Kary nie ustępowały bynajmniej okrucieństwom tych barbarzyńców, naczelników: Harko, Gonta, Szydło, Tymeńko, Pasienko, Żurba (wyjąwszy Żeleznika i Melchisedeka) po różnych Ukrainy, województw ruskiego, wołyńskiego i podolskiego miastach, wsiach i gościńcach wbijano na pale, żywcem palono, ćwiertowano i wieszano. Do Lwowa przysłano ich czterysta do stracenia, którzy tymczasowo w zbrojowni miejskiej na końcu nowej ulicy, naprzeciw mieszkania teraz gubernatorskiego umieszczeni byli. Rossypana reszta hajdamaków zbliżyła się milczkiem pod Lwów, chcąc wyłamać wprzód bramy zbrojowni połączyć się z uwięzionymi, a sprzątnąwszy zręcznie załogę miasta z dnia 10. na 11. Czerwca r. 1769 całe miasto spalić, złupić, a mieszkańców zniszczyć, zniweczyć i, ile możności, wymordować. Lecz układ ten niegodziwy przez bohaterkie poświęcenie się ślachetnej dziewczicy szczęśliwie odkryty został, przez co okropne nieszczęście wiszące nad naszym miastem ręką boską zasłonięte zostało. Hajdamacy pod imieniem powstańców barskich (konfederatów) najechali miasto, po czterykroć przypuszczony najazd w nocy dzielnie odparty został od broniącej miasta załogi, chociaż obydwie walczące strony znaczną poniosły klęskę. Hajdamacy na ostatek zbici i pojmani razem z czterysta uwięzionych po wszystkich częściach miasta w jednej godzinie traceni byli. Najbardziej podczas tego napadu ucierpiało przedmieście halickie którego domy spalono również jak i zabudowania znajdującego się tam klasztoru karmalitów, którego wieża kościelna z dzwonami i z zegarem całkowicie spłonęła“.

Закінчуючи передмову, Сухоровський підчеркує історичність головних осіб мєльодрами: Ванди Потоцької, Яна Яблоновського і канівського міщанина Швачки. Крім них підрядні ролі грають дочка Яблоновського Бронислава, гайдамаки Микола, Гаврилко і Собко, а комічний елемент вносять молочарка з ліска св. Софії, Ягуса і її наївний муж, Іапелло ¹⁾, в котрого заздрість о жінку, що залицяєть ся до конфедератів, бореть ся зі страхом перед гайдамаками.

Зміст мєльодрами можна передати коротко. Швачка з товаришами являють ся піді Львовом в ліску св. Софії. Хотять увільнити увязнених гайдамаків і з ними знищити Львів. Щоб увільненє товаришів могло легше вдатися, подають себе за барських конфедератів, а воеводі Яблоновському переказують, що на вість про плянований гайдамаками напад на Львів,

¹⁾ Назва взята з комедії п. в. „Pan Gariello“, перекладеної з Мольєра Фр. Ковальським і виданої у Львові 1824 р.

явили ся під городом, аби його в небезпеці оборонити. Яблоневський приймає на своїм замку провідника несподіваних спасителів, Швачку, що представляє себе сином Потоцького. В короткім часі довіре до сина Потоцького виростає до того степеня, що за його порадою всі найможнійші Львовяни укривають в каплиці св. Зофії, в ліску під боком конфедератів усе, що могло-б пасти в першій хвилі жертвою гайдамаків, усе найдорогоцінніше — всі свої скарби і свої вродливі дочки. Товариші Швачки, приходячи до нього на замок воеводи, зискують у Львові такеж довіре, як їх ватажок на замку, що й улегшє їм порозуміти ся з увязненими гайдамаками та приготувати увільненє їх. Плян Швачки от-от і вдасть ся. Але в останній, критичній хвилі являєть ся на замку воеводи глухоніма дівчина, котрій нараз отвирають ся уста. Показуєть ся, що се дочка Потоцького, Ванда, котрій Швачка убив брата. Вона, постановивши пімстити смерть його, прикинула ся глухонімою і йшла за Швачкою аж до Львова, розвідуючись про всі його пляни. Дізнавшись про плян нападу на Львів, обличила Швачку перед воеводою, що зараз-же видав потрібні розкази. Серед завзятої борби з гайдамаками, з котрої Львовяни вийшли побідно, спасителька їх, Ванда, пропала без сліду.

З цілого того короткого змісту мельодрами видко, що Сухоровський оснував її на сплетни пущеній в курс поміж населенє Львова комендантом львівської залози Коритовским тоді, коли піді Львовом дня 15 мая 1769 р. справді появил ся відділ барських конфедератів під проводом сина Пулавського і сина кашт. Конарського. Щоб унеможливити їм порозуміне з ким-небудь у Львові, Коритовський впав на помисл пустити поголоску, що на Львів ідуть гайдамаки перебрані за конфедератів. Появу барських конфедератів піді Львовом з названими провідниками нотує навіть львівська святоюрська хроніка (*Acta Mon. Leop. O. S. B. M. Tit. S. Georgii Megalomart. 1763—1771*, в бібл. Оссолінських, ч. інв. 2086). Видко, що сплетня Коритовського знайшла віру лиш у зовсім несвідомих Львовян, що й задержали її в пам'яті аж до часів Сухоровського.

Сплетні чи не сплетні ужив Сухоровський для побудованя своєї мельодрами, се конець-кінцем меншої ваги. Важнійше, яким духом він її овіяв. Дух той виступає найвиразнійше в двох уступах.

В однім уступі представляєть ся, як Швачка, вихопивши ся крадькома з воеводського замку до своїх товаришів, застає

між ними новиків — Мазурів, Краковяків, Русинів (т. є галицьких Українців) і Верховинців. Здивованому пояснює Микола, що се свіжий набуток, а на питанє, чи вже присягли на гайдамаків, так каже:

„А жуці! całkiem już są nasi. Każdego z nich rozpacz tu przywiodła. Temu tu (na mazura wskazując) wydarł dziediec najpiękniejszą część ziemi, którą jego ojciec, dziad i pradziad uprawiał; oskarżył on wprawdzie swego pana w sądzie grodzkim, lecz rozumie się! przegrał sprawę, siedział w kozie, mało co z głodu nie umarł, podpalil dwór i przystał do nas. — Ten drugi (na rusina wskazując) wcale zuch; ataman pędził go co dzień na pańszczyznę, a pan podstarości tłukł harapem, że aż skóra pękała. Pocziwy rusin domyślił się dobrego; gdy go podstarości jednego razu zaczął kijem tego okładać, porwał kostur w rękę, trzasnął w leb i kwita. — Tego tu (na górala wskazując) podobny los spotkał, jak i ciebie setniku: chciał się ożenić, lecz dziediec czyli raczej zastępcą jego nie zezwolił na prośby górala. Nie koniec na tem, wydarto mu i zhańbiono niegodziwie narzeczoną, która go nad życie kochała. Biedne dziewczę rzuca się z rozpaczą w rzekę, a on przybywa do nas i woła o zemstę. — „Będzie ją miał“, — задецидує Швачка.

Другий уступ іще інтереснійший. Даючи товаришам остаточний розпорядок, Швачка виголошує таку промову:

„Słuchajcie mnie bracia! Oto zbliża się nareszcie chwila tak długo oczekiwana, wkrótce przestaniemy być wyrzutkami tego świata i lepsza nam przyszłość zaświta; lecz korzystać musimy s pory jedynej i użyć wszelkiej siły i odwagi. Kogo zbawiono lubej narzeczonej, wydarto wolność, znaczenie, jestestwo, kto tylko molojca ma duszę, ten idzie za mną! Dziś będziemy płukać noże i piki w jusze polskiej, dziś zawitamy na pańskich komnatach, dziś zaśpiewamy sobie przy pełnym puharze. Drogę do zamku ja wam przetoruję; tam nasza uczta, tam nasza gospoda! Mamyż długo jeszcze w ciemnej pograżeni doli o głodzie i o chłodzie pracować jak niewolnicy i krwią rozplywać się nad nieswojim snopem, a potem płakać i narzekać pod skopconą strzechą, że się ciało nędzne od skwaru lub mrozu do krwi podadało? Nie! przenigdy! dosyć tej niewoli! dlatego weźcie wasze noże do rąk, niechaj dłużej we rdzy nie leżą; dzisiejszą sprawą zemścimy się krzywdy naszej; pokażemy tym okrutnym i niegodziwym dziedzicom, że i chłop potrafi być panem; pokażemy światu, że wolność i równość wszędzie panować powinny! Wierność i posłuszeństwo ku waszemu atamanowi miejcie zawsze na względzie! Nie dać się uwięzić; gdyż mieliście świeży przykład po wojewodzie Stępkowskim, jak okropnie kończą

Lachy swoje dzieła. My jich w okrucieństwie przecie przewyższyć potrafimy. Dlatego nie nie szczędzić: zgubić, zniszczyć, wymordować, co tylko jest na przeszkodzie!" — Выдавши дальше спеціальні розкази, Швачка кінчить довгу промову окликом: „Krew płynąca potokami po ulicach będzie tryumfem naszej swobody!"

Отже зовсім инакше, як в передмові! В самій мелюдрамі гайдамаки представляють ся по своему. Причини гайдамаччини — чисто соціальні. Вибух її — то вибух пимсти покривджених за свою і своїх кривду. Навіть національної закраски гайдамаччина не має. Вона горне до себе всіх покривджених без ріжниць національного походження. До неї пристають і Мазури і Краковяки, отже й Поляки. Збратані спільними кривдами з Українцями, вони й співають разом:

Wiwat nasza przyjaźń stara:
polak, rusin jedna wiara!

Співають польські пісні в суміш з українськими, між котрими є й пісні Падури з Ruchawk-и kozack-oї. Гуляють на рівні з коломийкою польонеза, мазура, краковяка. Ба і в діяльностях їх стрічаєть ся таку-ж мішану. Микола з Ягусею розмавляють то по польськи то по українськи. Скрізь національні ріжниць позатирані; понад ними стоїть соціальна кривда, що всіх з'єднює, а з ініціаторів гайдамаччини робить героїв.

Коли-б спитати, чому належить приписати те нове світло кинене на коліївщину в мелюдрамі Сухоровского, то відповідь могли-б дати лиш час і обставини, серед котрих вона повстала. Тим часом були перші хвилі після невдачі польського повстання з 1830/1 р., хвилі нових революційних конспірацій, котрих тереном явилась зараз Галичина, ініціаторами — недобитки з повстання, а цілюю — підготоване простого народа до розруху на користь Польщі при помочи демократично-революційної пропаганди. Здуку українського простонародя з польським, котру перед повстанем пропагував Падура в імя пофальшованих історичних традицій, спробувано ще раз осягнути пропагандою в імя соціальної революції. Рефлексом тих з'усиль і являють ся характеристичні устуні мелюдрами Сухоровского. Вони найімовірнійше тільки таке призначенє й мали, щоб заповнити пещі популярність. Бо сам Сухоровский, хоч і жив у Львові окружений конспіраційною атмосферою революції, до конспіраторів з певністю не належав. Не туди він нахилив ся своєю вдачею ¹⁾.

¹⁾ Сухоровский сам собою представляє може ще більший інтерес,

Коли в мєльодрамї Сухоровського представлено гайдамаччини, як протесту против соціальных кривд, можна-б уважати лиш сильним відблиском революційно-конспіраційних заходів львівської Польщі, то в оповіданю Люціана Семіньського, оголошенім

ніж його гайдамацька мєльодрама. Найстарший син Шимона Сухоровського, ур. в Мостах Великих (Августові) 1797 р.*), Михайло Сухоровський мав чотирох братів і дві сестри. З братів Маркія скінчив академію красних шук в Петербурзі 1865 р., здобув собі досить широку славу артиста-малюря, а вмєр по убожєству в петербургськїм шпиталї 1908 р.; Гаврил був лікарєм в Угнові; Іполит примістив ся при крайсамтї в Городенці; Йосиф опинив ся аж у Ватрі-Молдовици на якійсь урядницькій посаді. З сестер одна недавно звернула на себе увагу своєю смертю в Сокалі, тому що була се мати нинішнього лат. єпископа кс. Бандурского. Між усіма братами Михайло був найстарший і найдібійший. Де вчив ся, не знаю докладно. Досить, що здобув два докторати -- філософії і права, докторат права 1827 р. аж у Падуї, що було занотовано 1828 р. в львівських Rozmaitości-ях (ч. 6). Якийсь час потім жив то у Львові то у Відні, де видав 1831 р. свої „Zabawki dramatyczne“ і видко більше займав ся літературою, ніж адвокатськими справами, коли в Відні віє поданє до львівського університету з просьбою о посаду профєсора польської мови і літератури, на що лиш натякнуно у Фінкльовій історії львівського університету. Які літературно-наукові інтереси опановували Сухоровського, вказують його публікації. Крім вчасних драматичних творів, з котрих один п. з. „Hanusia z Pohulanki“ навіть виставлено у Львові, підчас коли виші спочивали в друках і в рукописах, за ним є передовсім граматичні учебники: Theoretisch-praktische Anleitung zum gründlichen Unterrichte in der polnischen Sprache (Львів, 1829); Pierwiastkowa Gramatyka języka niemieckiego (Львів, 1833); Schlüssel zu den zehn slavischen Hauptdialekten im Allgemeinen und zu deren Grammatik (Львів, 1863). З тих учебників були деякі в уживаню і дочекались кількох видань. Над новим виданєм книжки про славянські діалекти автор працював ще під кінець житя, хоч тогді вже від довшого часу хорував на різні шанї. Тоді виходили з під його пера такі дивогляди, як „Wieniec pieśni żebrackich z żywotów świętych i innych podań prawdziwych“ з нотами і поясненнями (Львів, 1860)**); „Wniosek do zaprowadzenia powszechnego abecadła dla wszystkich Sławianów wraz z sławnarodną pieśnią w dziesięci głownych mowlach wszystkich i ozdobną ryciną wszystkich dziś istniejących pobratymczych pokoleń sławiańskich“ (Львів, 1863); „Szczytna

*) Вурцбахів „Biogr. Lexicon“ і Орґельбрандова „Enc. Pow.“ по-явають рік уродження 1802. Я спростовую похибку на основі метрики, диланої Мих. Сухоровському 1841 р. — на основі зізнаня свідків. Ориґінальні метрики згоріли підчас пожару.

**) Се не збірка жебрацьких пісєнь, як думає Фр. Яворський („Lwów stary i wczorajszy“, ст. 391), але ориґінальні складаня Сухоровського реліґійно-покаянного характеру.

у львівських Rozmaitości-ях в 1835 р. (ч. 17—18) п. в. „Wieś Serby“ найзамітніші слова вложені в уста Гонта являють ся вже справді слідом конспіраційних стремлень і переконань автора. Він же-ж належав до проводирів тої львівської конспірації

pieśń Sławianów w dziesięci mowlach pobratymczych na pamiątkę obchodu rocznicy tysiącletniej uroczystości zaprowadzenia chrześcijaństwa“; Rodzina króla Jana III. Sobieskiego“ (Львів, 1880).

Як в ранніх своїх писаннях при деякій наївності Сухоровський все ще об'єригаєть ся від смішности і являєть ся все таки оригінальним, так в пізнійших його оригінальність посуваєть ся до хоробливого дивацтва, чи то тогді, коли він по жебрацьки каєть ся гріхів, чи тогді, коли придумє загально-славянську правопись і подає ключ до всіх славянських язиків або звертаєть ся до галицького сойму з проєктом наділити цїсаря Франц-Йосифа I титулом польського короля. Тут зараз видко, що в нього вже „не всі дома“. І справді, багацько глумів Сухоровський погубив по фатальних дорогах свого земного житя. Бо й вели його ті дороги ріжно — і в казачати Шпільберґа у Берні і в келї св. Бриґіти у Львові.

Широкої адвокатської клієнтелї у Львові за мало було Сухоровському. Пустив ся для наживи на спекуляційні процеси і на обманства. В наслідок судового засуду стратив право адвокатованя. Тоді почав адвокатувати по шивках, де надав морально щораз низше. А коли вкінци допустив ся нового злочину, попав ся на Шпільберґ, відки вийшов аж в році скасованя тої славної вязниці. Ант. Коста Россетті Россанет у своїй брошурі про бернський Шпільберґ зазначає прибутє Сухоровського до тої вязниці датою 7 марта 1839 р. і так його згадує: „Michael Suchorowski, 37. J. alt, Doctor der Rechte, der Philosophie und schönen Künste, war früher galizischer Landes- und Gerichts-Advocat, zuletzt Winkelschreiber; wegen Raubmordes zu 20 jähr. schweren Kerker und öffentlicher Arbeit verurtheilt. Derselbe wird in dem Stammbuche als von sehr bösertiger Gemüthsbeschaffenheit geschildert; er hatte 4 Mitschuldige“.

Яким способом Сухоровський ще в тюрмі здобув собі опінію дуже здосливого чоловіка, про се він сам в цнїзїм розповідав пізніше львівському друкарєви Щасному Бєднарському. Ого в тюрмі звернув на нього увагу директор. Здвувала його гарна німецька вимова вязня. На те здвуванє Сухоровський заявив, що говорить таксамо плавно по італійськи, по французьки, по англійськи, а навіть по латинськи і по грецьки. Директорови відразу тут прийшли на гадку його клопоти з двома синами, що в ніякій школі не заґрїли місця і сидїли дурно дома. „Чи не вчили-б ви моїх синів?“ — спитав. „Чому-б ні!“ — сказав Сухоровський. І перенїс його директор зараз до ясної тюремної комнати, зняв з нього кайдани, казав давати йому свій власний харч з вином, з чорною кавою, з тютюном, словом обставив вязня всіми вигодами, аби лиш учив туманів. Як зяв ся Сухоровський до них, так ще він і Шпільберґа не опустив, коли оба тумани вийшли в люди і займили видні становища. Показував йому директор свою вдячність і дальше. Та Сухоровський, коли йому прийшлось опускати тюрму, вдячностю не вдоволив ся.

з 1832 р., що назвала себе „Зв'язком 21“, а свою діяльність старала ся простерти аж до Квіва (J. Krajewski: „Tajne związki polityczne w Galicyi“, Львів, 1903, ст. 17; Z. Wasilewski: „Seweryn Goszczyński w Galicyi“, Львів, 1910, ст. 20).

Оповідане Семіньського засноване на історії зловлення Їонти в селі Сербах. Їонта заходить до села Сербів, де любить ся

Почислив, кілька йому-б належалося за навчане хлопців, відшиб від того те, що міг видати на нього директор, і подав йому чистий рахунок. — „Але-ж ви забули, пане, за свою вигоду; замість сидіти в кайданах в темниці, ви сиділи вільно в ясній просторій світлиці!“ — сказав обурений директор. — „Власне за те заплатите мені 1000 гульденів!“ — спокійно зрештуктував його Сухоровський. І додав: „А як ні, то я спитаю тих висше, чи вони мені належать ся“. В страху за власну вже шкуру, добряга директор виплатив чим скорше жадану суму грошій. Сухоровський зложив їх собі в віденським товаристві обезпечень.

І в старших літах не опускала Сухоровського помисловість. Із львівської тюрми, де мав собі такжє трохи довше посидіти, видобув ся не аби-якою шгукою. Скористав з якогось родинного торжества в цісарським домі. Написав на те торжество оду в шістьох мовах; передав зарядови вязницї, заряд вислав до Відня. З Відня прийшла для Сухоровського амнестія. Сей факт не остав ся вже й без впливу на його літературну діяльність. На приїзд цісаря до Львова Сухоровський не тільки що владив згадану вже книжку про родину Яна Собіського, в котрої в простій лінії вивів цісаря Франц-Йосифа I, але й повитав його новою одою — відбитою літографічно на спорім платку білого шовку.

Під кінець життя за кримінальні ошадности Сухоровський купив собі домик при улиці Льва під Високим Замком у Львові, де дальше писав, музикував, малював [бо до всього був майстер!], користуючись на прожиток рентою з віденського товариства обезпечень. Один мав клопїт. Не знаходив накладців на свої літературні і музичні твори. Намавляв Щ. Беднарського брати собі наклади. Раз зайшов до нього в друкарню. Перед іконою Богородиці горїла ляшка. „Чи ви вірите в те?“ — спитав Беднарського і осміхнув ся. Беднарський по хвили: „Ви образовані, а я неук. Не знаю, як вам здаєть ся. Я вірю. А коли-б ви хоть трохи вірили були, вам не довелось би сидіти тільки літ в криміналі“. Сухоровський понурив голову. Помовчав, потім шпанку в руки, встав: „Ви добре сказали!“ — і піїшов. Помер в січні 1884 р. Тоді давно забутого пригадали світови короткі дивникарські некрольоги. Спадкоємцем його став син брата Йосифа, Карло Сухоровський, що тоді був шевцем гр. кат. духови. семінарїї у Львові, а потім отворив малу реставрацію. Він забрав і літературну спадщину по стрикови. Книжки і рукописи спродав антиквареві Гельцлеви за 13 зр., відки вони дісталися до бібліотеки Оссолінських, а цілу пачку музичних композицій передав дїрігентови хору питомців гр. кат. дух. семінарїї, імовірно О. Нижакковському. З рукописей ледви чи вдасть ся ще видобути щось бодай в приближеню таке інтересне як „Wanda Potocka“ — перша в польській літературі оригінально написана пєса про гайдамаків.

в жінці старого мельника, в гарній і молодій Тетяні. До тої-ж Тетяни залицяєть ся й польський хорунжий, золотом затикаючи очи захланному мельникови Він, заскочений нічу в мельниковій хаті гайдамаками Іонти, втікає і спроваджує на них Ляхів, що їх ловлять і везуть разом з Іонтою скованих ланцями до Кодні. Тетяну по дорозі топлять. З цілого оповідання найбільш франпантні такі слова Іонти: „Ej Lachu, Lachu! myleś się w płaczu, kapaleś we krwi, piekleś na węglach, a jeszcześ grzechu nie odwykł! miarka nie domierzyła się... Ale dojdą karby... odpłata krzywdę wymierzy!“ В тоні тих слів удержане й ціле оповіданє, слабке собі поза тим. Та хоч і здавалось би, що поза круг думок Сухоровского воно зовсім не виводить і навіть слабший вираз дає тим думкам, то все таки можна добачити в нїм те, чого нема ще в Сухоровского. Се висунене наперед мари нової колїїщини.

Семіньский, що рад був побачити українське простонародє в польськїм повстаню, бачив, що неможливим робить се польська шляхта. Не маючи надїї врозумити ту шляхту, гадав, що можна-б її бодай якимсь страховищем навернути на бажаний путь. І вибрав несогірше страховище. Щоб його напудитись, вистало пригадати собі недавну минувшину вкупі з вічно живими польськими трївогами, підсичуваними леда-якою обсервацією народного житя на Україні. В страха великі очи...

Гарний вираз тим хронїчним трївогам польської шляхти дає Михайло Єзерский в доволї поетичній і богатїй передовсім на етнографїчний матерїал поемї „Ukraina“ (М. Jezierski: Poezye, Вильно, 1837). Розказавши, з якою радостью витає українське село кождоразову появу лїрника, як приязно витає його передовсім молодїж, він пише:

Tamto ich młode serca czerpią jak ze zdroju
 Chęć dawnych wspomnień, czynów i sławy i boju.
 Tam się uczą, jak przodki wśród łądów i morza
 Roznosili ze strachem sławę Zaporozą.
 Takim się głosem starzec wkrada do ich łona,
 Do ich serca tęsknoty rzucając nasiona.
 Biada! jeśli z tych nasion owoce dojrzeją,
 Pewno świeże mogiły wokóło zczernieją,
 Stepy się kurhanami pomarszczą i zgarbią,
 I brzegi się Tykicza krwią ludzką zafarbią.
 Niechaj Bóg od tej plagi tę ziemię ochrania:
 Na tysiąc wieków jednej dość rzezi Humania.

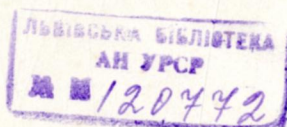

Do tej pory strach zniszczyć nie jest w ludzkiej mocy,
 Co z baśniami wylega każdej Wielkanocy.
 Bo przed wielkim tygodniem zawsze w Ukrainie
 Bajka o nowej rzezi w ustach Lachów płynie.
 Naprzód Żydzi, a potem Szlachta o tém gada
 I przez izby sług dworskich do pałaców wpada;
 Tak się przestrach ogólny jakby pożar łączy,
 Póki się rezurekcja po cerkwiach nie skończy.
 A gdy ujrzą, że wszystko w milczeniu spoczywa,
 Po tej trwodze ta земля znowu jest szczęśliwa.

Видко, за всіма лихими вчинками людей криється Неме-
 віда. Тій польській шляхті, що в двадцять літ після колівищини
 для викликання нових репресій українського народу пускала
 чутки про нову різню, творила легенду про сина Іонти серед
 народа (В. Антонович: Волинская тревога 1789 года, Київ,
 1902), невдовзі самій прийшлося збирати плоди посіяних стра-
 хів. Се факт. А що він не є тільки фактом в уяві поета, а в са-
 мої дійсности, таким фактом, яким дехто з Поляків хотів по-
 користуватись для своїх цілей і в той спосіб позбавити його грози,
 на се вказують „Przypomnienia ukraińskie“ Якова Яворського,
 видані в Парижі 1846 р.¹⁾ Розважаючи причини невдачі пов-
 стана в 1830/1 р. і способи, якими вдалось би приєднати колись
 до нового повстання український народ, Яворський каже, що най-
 відповідніший настрій народа для такої справи виявляється
 в спеціальних порах року:

„Trzeba wiedzieć, że Lud ukraiński i zadnieprański ma szczegó-
 lnych kilka w roku świąt, do których przywiązuje stale swą wiarę
 i wierzy, że w tych musi przyjsć mu hasło do zrzucenia z siebie nie-
 woli. Święta te są następujące: Wsiunoczna welyka, *rezurekcja wielka-
 nocna*, Iuria, *Ierzego*, Ilyi proroka, *Eliasza*, Iwana Kupayła, *podobno
 ścięcie Sgo Iana*, druga Pyczysta, *Zwiastowanie P. Marji* i *Semena,
 Szymona*; to ostatnie najpierwszą gra u niego rolę, Mikołaja ma za nic,
 szanuje to święto, ale powiada, że to święto *moskiewskie i ślepych lir-
 ników*; w wilię wspomnionych świąt, na wsiunocznej, lud gorąco,
 z większą wiarą modli się, Iba przy biciu poklonów nie żалуje, na naj-
 mniejszy szmer za Cerkwią, zaraz zwraca ku drzwiom oczy, niecierpliwy

¹⁾ Грінченко покликчував ся на них в своїй літературі укр. фоль-
 кльора як на книжку, що містить в собі укр. народні пісні. Їх там нема;
 є лиш короткі цитати пісень. За те є н. з. „Głos ludu o zgodę woła“
 по українськи зложена довга політична вірша.

nadstawia uszy, czy nie usłyszy hasła do wolności. W tych dniach chodzi, siada, często w większej lub mniejszej kupie, jest dumniejszy i weselszy, więcej hardy; coś ma w sobie strasznego. Po skończeniu tego pełnego nadziei dnia, wpada w swoją posepność, dźwiga niewolę i czeka z niecierpliwością drugiego ulubionego święta⁴. Часто — оповідає дальше Яворський — той святочний нарід народа вдаєть ся використати обманцеви. „Cóż dopiero nastąpić by mogło, gdyby między nim pokazali się nauczający i wzywający do zemsty przeciw Moskałom, co wszystkiego złego jak rabusie są przyczyną, a nie do rzezi obywateli i tych co dla dobra ogólnego są gotowi wszystko poświęcić?“ — питає польський фантаст і потім зазначає: „Jeżeli kiedy kto, co daj Wielki Boże prędko, stanie w przyszłym powstaniu narodowym na czele tego bohatyrskiego Ludu, niecierpliwego do zrzucenia niewoli — niech jego tradycyi i wiary nie bierze za nic, niech je uszanuje: a jeżeliby mu nadarzyła się w którym z tych dni potyczka z nieprzyjacielem, niech korzysta i pamięta, że w tym dniu od wieków ich pradziadami jest im przepowiedziana *Wolność* i zwycięztwo pewne nad najsilniejszym nieprzyjacielem otrzyma“ — i т. д.

Ірота, друкуючи частину своєї поеми про Залізняка в Русаї-ці з 1841 р., подає при ній таку нотку:

„Jednym z najpierwszych sprawców pamiętnej na Ukrainie rzezi był Zaporoziec Żeleźniak: pamiętniki Krebsowej i Lipomana powiadają, iż go na pokajaniu (to jest dobrowolnej pokucie) w Peczerskim Klasztorze poznał Mnich z Motrunieńskiego Monastynu Melchizedek i namówił do powstania. Rad byłem wiedzieć przyczyn, które Żeleźniaka do pokajania przywiodły: starzec 90-letni, pasiecznik z sąsiedzkiego futoru uspokoił moją ciekawość. Według niego, ojciec Żeleźniaka był kowalem i mieszkał nad Dnieprem we wsi na samem pograniczu leżącej; bogaty i poważany od swoich, za poduszczeniem zagorzałych fanatyków popełnił wiele świętokradzkich wykroczeń, za które przekonany oczywistemi dowodami, wskazany okrutnym wyrokiem na upalenie rąk, a żona jego, która na kommunikanty pluła i kielich nogą potraçała, na wyrwanie języka i siekanie członków kleszczami. Młody Maksym zaprzysiągł zemstę, ruszył na Zaporozże, przybrał nazwisko Żeleźniak, i musiał niemało nabroić, kiedy przez pokutę szukał ulgi swemu sumieniu“.

В виленським виданю поезій з 1843 р. поема про Залізняка має таку-ж передмову, хоч і в новій стилізації. Та вкінці тут автор додає: „Nie sympatija do przedmiotu, lecz żywe opowiadanie starca, pasiecznika z Wierzbowieckiego futora, naocznego świadka wielu i bardzo wielu wypadków,

robudziły mnie do napisania tej dumy, którą w kilku dniach ukończyłem“. Щось воно пахне вже оправданем. Видко зустрівся вже поема з якимись замітани. За що? Підчеркуючи „інкримінований“ уступ, підчеркну рівночасно й те, що в поемі Грози являєть ся найхарактернійше.

Як у раї — оповідає Гроза — плила Максимови молодість. Будучина перед ним стелилась так, як колись перед батьками — хліборобська, достатна, безжурна.

*I tak by było, gdyby nie wrogi,
Co za rodzinne przegnany progi;
I tak by było, gdyby nie serce,
Co gnić nie chciało na poniewierce.*

Вже тоді, коли тих ворогів, що мали принести з собою споневіряне серця, ще й не було, кравав про них молодому голубови чорний крук. Голуб гнав від себе крука, поки накрякане лихо не впало на його голову.

I zgadł kruk czarny — nie kruk, mnich czarny.

Бо коли Максима не було дома —

*do chaty stu drabów wpada,
I co słynęło przez świętą zgodę,
Na piekło zmieni cichą gospodę.
Ach istne piekło!... jakoby wsciekli
Na biedną duszę napadli czarci,
I ogniem piekli, i mieczem siekli,
Aż się napiekli, aż się nasiekli,
Aż się zjuszyli, jak psy, zażarci.
Dym i krew wszędzie, i na tym stole,
Kędy obfitość ze czcią stawiała;
I na tym czysto wymyłym pole,
Kędy gościnność rada siadała,
I na tych scianach, z kąd te obrazy
Tyle lat dom ten strzegły od zmayı,
I na tej ziemi i na tym progu,
Gdzie było miło ludziom i Bogu.*

Прибіг з поля Максим. І яку він побачив картину?

W chacie pan ojciec w ostatniej męce
Poopalane wyciągał ręce:
„Dobijcie! — wołał — kto w Boga wierzy!

Na ziemi matka w skonaniu leży,
A z niej krew rzeką do progę bieży.

Дальша історія — Максимова пімста, пересит пімсти, жите на покаянні і новий вихід на терен коліївщини, все те дальше не дасть нам вже нового „інкрімінованого“ матеріялу. Все „інкріміноване“ є в тім, що подано доси.

Світло кинене на подію в нотці до поеми казало сподіватись чого иншого, ніж те, що дала поема. В поемі на спокійних, чесних людей нападає банда драбів, устроює різню і пропадає не знать куди так, як не знать відки появилася. З нотки до поеми знаємо, що тою бандою драбів були польські судії і виконавці справедливости. Скоро-ж у поемі Гроза представив їх як розбишак, то розбишацтво Зелізняка, що було вже актом пімсти сина за батьків, мусить мати якесь оправдане. Так навіть Шевченко не думав, нишчи про своїх гайдамаків. Та ми поминули-б найважнійше, коли-б забули за один момент. Хоч може за мало виразно, бо доволі символічно, а всеж поза цілою трагедією введена роля крука — черця, репрезентанта релігійного фанатизму. З плечий Максима Гроза всю вину скидає на плечі того зловіщого птаха. Тим робом він підносить ся до того погляду на коліївщину, що був поглядом і Шевченка і Куліша. Єсть се вже результат новіших освітлювань таких історичних подій, як Хмельницщина і коліївщина, результат змагань станути на якимсь критичнім становищі в відношеню до минулости. Може не завадить тут зазначити, що поема Грози появила ся на пів року скорше від появи Шевченкових „Гайдамаків“, хоч обі вони від себе незалежні.

Реасумуючи наші спостереження, можемо сказати, що коліївщина в польську літературу входить наперед як сензаційне явище під впливом сильного звороту до історії люду (в Каміньського і його наслідувача Яшовського). В характері сензації вона може бути залежна від мемуарів, але ще більше від поплутаних устних традицій. З хвилию, коли в Польщі суспільно-політичний інтерес бере верх над історичним інтересом, він відбиваєть ся і на коліївщині в польській літературі, кладучи на неї печать віри Поляків в український народ (Вітвіцький). Коли-ж після упадку повстаня (1830/1 р.) замість оптимістичної віри в український народ появляють ся заходи позисканя його демократично-революційною пропагандою, в польській літературі коліївщина стає виразом нових стремлінь (Сухоровський, Семіньський). Даль-

ною фазою тих нових стремлень було шукане дороги до помирення двох противних собі народів, польського і українського. Ту дорогу мала вказати ревізія спільної історії. Відблиском того була поема Їрози. Гоцинський, наймогутнійший артист між тими писателями, що доторкали ся коліївщини, займив між ними внімкове становище — найбільш поетичне. Його поема є в найбільшій мірі плодом романтично-артистичної інспірації.

